

บทที่ 5

สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง การผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือก สามารถสรุปได้ดังนี้

ระบบคิดของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือกเกิดจากการวิเคราะห์เปรียบเทียบผลการปฏิบัติในระบบเกษตรกรรมแผนใหม่ที่ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ไม่ดีขึ้น ตรงกันข้ามกลับทำให้ชีวิต สุขภาพและสภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมลงไปทุกที กลุ่มเกษตรกรจึงได้หันกลับมาใช้ระบบการผลิตแบบดั้งเดิมซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชนและสภาพแวดล้อมมีความมั่นคงในอาชีพและรายได้ สามารถลดรายจ่าย ลดหนี้สิน ลดความโลภ มีความปลอดภัยต่อสุขภาพ ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมและยังสร้างความสัมพันธ์อันดีในครอบครัวและชุมชน

การเปลี่ยนแปลงแนวคิดดังกล่าวส่งผลให้เกษตรกรมีการดำเนินการผลิตทางการเกษตรใน 2 รูปแบบ คือ การทำเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ การใช้สมุนไพรในสวนผัก ไม้ผล การปลูกข้าวแล้วตามด้วยพืชตระกูลถั่ว การให้ประโยชน์จากปุ๋ยคอกและวัสดุในนา เช่น มูลวัว มูลควาย มูลไก่ ใบไม้ ฟางข้าว และวัชพืช และการทำไร่นาสวนผสม ได้แก่ การปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์นานาชนิดผสมผสานกัน

การผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือกของเกษตรกรแต่ละครอบครัว โดยการแบ่งพื้นที่ทำกินออกเป็น 3 ส่วน คือ พื้นที่ปลูกข้าว พื้นที่ปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้นและพืชผักสวนครัว และพื้นที่เลี้ยงสัตว์ไว้รับประทานในครอบครัว กล่าวคือ เกษตรกรจะปลูกข้าว พืชผัก ไม้ผล ไม้ใช้สอยและเลี้ยงปลา เปิด ไร่ แบบพอกินในครอบครัว ไม่เน้นการผลิตเพื่อขายและใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านที่สามารถประดิษฐ์ขึ้นใช้ได้เองในท้องถิ่นและใช้แรงงานในครอบครัวเป็นหลักซึ่งเป็นการลดต้นทุนในการผลิตไปในตัว

อภิปรายผล

การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของเกษตรกรกลุ่มเล็ก ๆ ในชุมชนบ้านคำปลายหลาย เป็นไปในลักษณะของความพยายามที่จะพึ่งตนเองให้มากที่สุดโดยการนำเอารูปแบบทางการผลิตแบบเกษตรทางเลือกที่เหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมของชุมชนมาปฏิบัติในไร่นาของตนเอง มี 2 รูปแบบ คือ

1. การทำเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ การใช้สมุนไพรรักษาแมลงศัตรูพืชในสวนผักและสวนไม้ผล การปลูกข้าวในนาแล้วตามด้วยพืชตระกูลถั่ว การใช้ประโยชน์จากฟางข้าวและวัชพืช เป็นต้น

2. การทำไร่นาสวนผสม ได้แก่ การปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์นานาชนิดผสมผสานกัน ทั้ง ๆ ที่ชุมชนส่วนใหญ่ยังทำการผลิตแบบเกษตรแผนใหม่ แต่ในขณะเดียวกันเกษตรกรกลุ่มหนึ่งได้เริ่มหันมาเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตทางการเกษตรที่เป็นทางออกของเกษตรกรที่ได้รับผลกระทบจากระบบการเกษตรดังกล่าวโดยการสังเกต เรียนรู้ ศึกษาดูงานจากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกภาคอีสานและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ซึ่งกันและกันของกลุ่มเกษตรกรเมื่อปี พ.ศ.2537 ซึ่งถือว่าเป็นการศึกษานอกระบบที่เกี่ยวกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกรให้ดีขึ้น นอกจากนี้ยังได้รับการส่งเสริมจากปัจเจกชนและองค์กรพัฒนาจากภายนอก อาทิ มูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย รวมทั้งได้รับทราบข้อมูลข่าวสารจากวิทยุ โทรทัศน์ สิ่งพิมพ์และกระแสสังคมที่ผลักดันให้เกษตรกรหันมาทำการผลิตที่พึ่งพาธรรมชาติ ไม่ทำลายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ละเว้นการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีฆ่าแมลงศัตรูพืชซึ่งจะทำให้ผู้ผลิตและผู้บริโภคปลอดภัยจากสารพิษ มีอาหารบริโภคอย่างพอเพียง มีเงินเก็บออมอันจะนำมาซึ่งความมั่นคงในอาชีพและรายได้ ตลอดจนคำนึงถึงความสมดุลในระบบนิเวศรวมถึงการบำรุงหล่อเลี้ยงธรรมชาติให้เจริญงอกงาม ยิ่งกว่าจะคอยเอาไรต์เอาเปรียบกอบโกยเอาผลประโยชน์จากธรรมชาติให้มากที่สุด มีกำไรมากที่สุด (พระไพศาล วิสาโล, 2534, หน้า 171 – 172)

ระบบเกษตรกรรมทางเลือกจึงเป็นทางเลือกใหม่ของเกษตรกรโดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อยที่ขาดอำนาจต่อรองในระบบตลาด ถูกเอาไรต์เอาเปรียบมาโดยตลอดที่มีพื้นฐานความคิด ความเชื่อ และคุณค่าต่อระบบการผลิตดังกล่าวว่าเป็นทางเลือกที่ดีและเหมาะสมกับวิถีชีวิตในชุมชน เนื่องจากเป็นระบบที่ทำให้มีชีวิตที่ปลอดภัยจากสารพิษ มีอาหารบริโภคอย่างไม่ขาดแคลน มีความมั่นคงในอาชีพและรายได้ ลดหนี้สิน ลดความโลภ ไม่ทำลายธรรมชาติและมิชีวิตครอบครัว และชุมชนที่มีความสุข หน่วยงานที่มีหน้าที่โดยตรงกับการพัฒนา เช่น เจ้าหน้าที่ของ 6 กระทรวง กลับให้ความสำคัญในการขยายผลเกษตรทางเลือกลงสู่พื้นที่น้อยมาก ไม่สามารถเข้าถึงปัญหาของชาวบ้าน แต่ผู้ที่มีบทบาทสำคัญและตระหนักในชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรผู้ด้อยโอกาสเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ ได้นำเอาปัญหาต่าง ๆ ของชุมชนมาร่วมวิเคราะห์ พุดคุยเสวนากับชาวบ้านเพื่อให้ชาวบ้านเข้าใจถึงสาเหตุของปัญหาและหยุดปฏิบัติการที่เป็นการทำลายตัวเองและสิ่งแวดล้อม นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตในชุมชน คือ นายแพทย์อภิสิทธิ์

ดำรงวารการ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลอุบลรัตน์ จังหวัดขอนแก่น และคณะ มูลนิธิศุภนิมิตแห่งประเทศไทย เป็นต้น

สืบเนื่องจากลักษณะนิสัยของชาวอีสานที่มีความขยัน อดทนอยู่ในตัว กินง่ายอยู่ง่าย และมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย ทักษะดังกล่าวช่วยให้อ่านวยให้เกษตรกรหมู่บ้านคำปลาหลายบางสวน ที่ทำการผลิตเชิงพาณิชย์ นั่นคือ ปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวมาสู่การผลิตเพื่อยังชีพ กล่าวคือ ปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ที่หลากหลายชนิดไว้เป็นอาหารให้สามารถเลี้ยงคนในครอบครัวได้ตลอดปี ประกอบกับจากที่เคยพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก ก็กลับมาพึ่งพาปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในท้องถิ่น ลงทุนแต่น้อย เป็นการผลิตทุกอย่างเฉพาะพอกิน พอใช้ อาศัยและเกื้อกูลธรรมชาติโดยไม่หวังสะสมความมั่งคั่งร่ำรวยซึ่งสอดคล้องกับแนวความคิดของ ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม ที่ว่า ถ้าหากสังคมไม่เน้นการสร้างควมร่ำรวยแต่เน้นความพอดี กินพอดี อยู่พอดี คิดว่าทรัพยากรที่มีอยู่ก็มีพอสมควรและสามารถที่จะมีชีวิตความเป็นอยู่ที่สะดวกสบายพอสมควร มีความสุข มีสันติสุขพอสมควร ก็น่าจะทำให้ชุมชนดำรงชีวิตอยู่ได้แต่อาจจะไม่ร่ำรวย (ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม, 2541, หน้า 20)

สมาชิกในครอบครัวของเกษตรกรในระบบเกษตรกรรมทางเลือกทำงานช่วยเหลือกันในเรือกสวน ไร่ นาตามวิถีชีวิตของชาวชนบท พอตกเย็นกลับถึงบ้านได้เห็นหน้าเห็นตามสมาชิกทุกคนในครอบครัวได้ร่วมวงรับประทานอาหารทั้งพ่อ แม่ ลูก รวมถึงได้พูดคุย มีปฏิสัมพันธ์ปรึกษาหารือปัญหาต่าง ๆ ครอบครัวจึงมีความอบอุ่น เรียกว่า เกษตรกรจะให้ความสำคัญกับคุณค่าของครอบครัวมากกว่าอย่างอื่นไม่ว่าจะเป็นวัตถุหรือเงินตรา เมื่อชีวิตในครอบครัวมีความอบอุ่น มีความสุขดีแล้ว ความมีไมตรีต่อเพื่อนมนุษย์ตลอดจนความสัมพันธ์ไปมาหาสู่กันย่อมเกิดขึ้นในชุมชนได้ง่าย ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าวจะเริ่มจากจุดเล็ก ๆ อาทิ ครอบครัว สังคมก็จะมีความสุขยิ่งขึ้น

ทั้งหลายทั้งปวงเหล่านี้ คือ ผลอันสืบเนื่องมาจากระบบการผลิตแบบเกษตรกรรมทางเลือกซึ่งเป็นทางเลือกใหม่ของเกษตรกร ล้วนแตกต่างจากการผลิตแบบใหม่ที่คอยแต่จะสร้างปัญหาให้กับสังคมนานัปการ กล่าวคือ พ่อ แม่ ลูก ต้องเร่ร่อน ต่างคนต่างอยู่คนละทิศละทางเป็นเหตุให้ชีวิตสมรสต้องหย่าร้าง ครอบครัวล้มละลาย พ่อทิ้งลูกไปแต่งงานใหม่ แม่ทิ้งครอบครัวไปแต่งงานอยู่กินใช้ชีวิตอยู่กับชาวต่างชาติ ปลอ่ยให้ลูกต้องเป็นกำพร้าเผชิญชะตากรรมอยู่กับตายาย ชีวิตขาดที่พึ่ง ขาดความอบอุ่น ในที่สุดก็หันเหชีวิตเข้าหาสิ่งเสพติดเป็นปัญหาที่ร้ายแรงของสังคมต่อไป

เกษตรกรที่ผลิตเพื่ออยู่ เพื่อกิน จะมีอาหารบริโภคอย่างพอกินหลากหลายชนิดทั้งผัก สวนคร้ว ปลา ผลไม้ต่าง ๆ และมีไม้ใช้สอยไว้ใช้ประโยชน์ พอกิน หมายถึง อุ่มชูตัวเองได้ พอเพียงกับตัวเราเอง เราก็อยู่ได้โดยไม่ต้องร้อน อย่างข้าวที่เคยสนับสนุนให้ปลูกข้าวให้พอเพียงกับตัวเราเก็บไว้ในยุ้งเล็ก ๆ ของแต่ละครอบครัว เก็บไว้บริโภคตลอดปี ถ้าหากมีมากพอก็ขาย (พระราชดำรัส พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดช, 2540, หน้า 21)

เกษตรกรในระบบนี้ ผลิตทุกสิ่งทุกอย่างด้วยตนเองหรือมีการช่วยเหลือแลกเปลี่ยนแรงงานภายในชุมชนซึ่งการทำงานดังกล่าวเป็นการทำงานด้วยความพอใจหรือเป็นการทำงานที่ทำงาน พุทธทาส เรียกว่า การปฏิบัติธรรม (อภิชาติ พันธเสน, 2539, หน้า 364)

จากปรากฏการณ์ดังกล่าวจะเห็นได้ว่าชาวบ้านมีอาหารกินอิ่มและค่อย ๆ หลุดพ้นจากภาระหนี้สิน มีเงินเก็บออม พ่อ แม่ ลูก ได้อยู่ร่วมกัน ครอบครัวมีความอบอุ่นรวมทั้งมีความเป็น ป่าด้วยพันธุ์ไม้นานาชนิด (ประเวศ วะสี, 2541, หน้า 18)

จากการศึกษาวิจัย พบว่าการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือกเป็นระบบการผลิตที่ส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของเกษตรกร อาทิเช่น ทำให้กินดี อยู่ดี คุณภาพชีวิตดีขึ้น เป็นทางออกที่เป็นไปได้ในการแก้ปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจในปัจจุบันโดยเฉพาะในยุคเศรษฐกิจที่ตึงเครียดขึ้นอยู่กับการครอบงำของ IMF ถึงเวลาแล้วหรือยังที่ผู้มีอำนาจกำหนดนโยบายในการบริหารประเทศจะได้นำเอาทางสายใหม่ของเกษตรกรขึ้นมาส่งเสริมให้เป็นรูปธรรมและขยายพื้นที่ปฏิบัติการมากกว่านี้

ดังนั้น ผู้วิจัยใคร่ขอเสนอแนะให้หน่วยงานต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาควรที่จะหันมาให้ความสำคัญและให้การสนับสนุนระบบการผลิตแบบเกษตรทางเลือกนี้อย่างจริงจังและต่อเนื่องให้มากยิ่งขึ้น โดยพิจารณาถึงความเหมาะสมที่ถือเอาสังคม วัฒนธรรมของชุมชนเป็นหลักสำคัญ

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษา เรื่องการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือก ผู้วิจัยใคร่ขอเสนอแนะเพื่อสนับสนุนการผลิตในระบบเกษตรกรรมทางเลือก ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะสำหรับองค์กรหรือหน่วยงานพัฒนาที่ให้การสนับสนุน

1.1 จากการศึกษาค้นคว้า พบว่าเกษตรกรรมทางเลือกเป็นระบบการผลิตที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของเกษตรกรให้ดีขึ้น แต่ก็เป็นเพียงเกษตรกรกลุ่มเล็ก ๆ เท่านั้น ที่มีศักยภาพในการ

จัดการกับระบบการผลิตดังกล่าว ดังนั้น องค์กรหรือหน่วยงานพัฒนาทั้งภาครัฐและเอกชนควรให้การสนับสนุนขยายพื้นที่ปฏิบัติการให้เพิ่มขึ้นมากกว่านี้เพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป

1.2 ควรพาเกษตรกรไปศึกษาดูงานและแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสบการณ์ ภายนอกชุมชนโดยเฉพาะเกษตรกรผู้ที่มีประสบการณ์และประสบความสำเร็จในเรื่องนี้เพื่อให้เกษตรกรได้เก็บเกี่ยวประสบการณ์เกี่ยวกับเกษตรทางเลือกให้มากที่สุด อาจทำให้เกษตรกรเปรียบเทียบถึงข้อดีและข้อจำกัดระหว่างระบบการผลิตที่เป็นเชิงพาณิชย์กับการผลิตเพื่อยังชีพ บางครั้งอาจจะทำให้เขาเหล่านี้เปลี่ยนแปลงแนวคิดหันมาทำเกษตรทางเลือกก็อาจเป็นไปได้

2. ข้อเสนอแนะสำหรับนักวิจัย

2.1 ควรศึกษาวิจัยถึงรูปแบบการผลิตในระบบเกษตรทางเลือกแต่ละรูปแบบ

2.2 ควรศึกษาถึงวิธีการหรือแนวทางที่จะขยายเครือข่ายเกษตรกรรวมทางเลือกให้ครอบคลุมพื้นที่มากที่สุด